

Г.М. Шевців

ДИТЯЧИЙ СПОГАД З „ПОЕЗІЇ І ПРАВДИ” Й.-В. ГЕТЕ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗІГМУНДА ФРОЙДА

Без тісного зв'язку з філософією, психологією, педагогікою, культурологією вивчення автобіографічного дискурсу неповне. Ці галузі гуманітарної науки допомагають розібратися у проблемах і закономірностях людської психіки, в глибинах пам'яті з усіма її особливостями та характеристиками, з властивими літературі факту процесами самоосмислення та розуміння свого „я”. Художня автобіографія – це насамперед спогад і результат багатьох власних спостережень, які не є лише простим перерахуванням пережитих автором подій. У запропонованій нами розвідці ставимо на меті проаналізувати психоаналітичне тлумачення одного з епізодів дитинства Гете. Об'єктом дослідження є психологічні особливості автобіографічної прози. Предметом дослідження є короткий уривок з „Поезії і правди” Гете.

Психоаналіз як метод відтворює в розмові психоаналітичну сцену пережитого, при цьому відкриваються різні версії окремих фрагментів життя. Німецька дослідниця спогадової літератури М. Вагнер-Егельгаф у своїй монографії „Автобіографія” зазначає, що в розумінні Фрейда автобіографія не є чимось наперед заданим, а тим, що людина створює протягом усього свого життя. І літературне опрацювання автобіографії можна трактувати як результат спрямованого на власне життя, на власну історію розуміння [5, 33-34].

Фрейд, відомий автор психоаналітичної концепції людини і культури, вносить багато цінного в тлумачення неординарної особистості Гете. Його дослідження базуються на теорії існування у психіці людини підсвідомих мотиваційних механізмів. Австрійський психоаналітик вперше обґрунтовує припущення щодо психологічної характеристики Гете-дитини, яка мусіла б мати хоч найменше відображення у його зрілому житті. Його психоаналітичні дослідження базуються на теорії існування підсвідомих мотиваційних механізмів у психіці людини. Як відомо, розвиток та структуру особистості Фрейд намагався пояснювати ірраціональними, антагоністичними психічними факторами. Психоаналітичний аналіз Фрейда зосереджується на дослідженні раннього дитячого досвіду, дитячих травм, які, на його думку, постають проекцією дорослого життя. На основі аналізу подій дитинства Гете, зображених ним у „Поезії і правді”, та їх співставлення з подібними фактами з життя свої пацієнтів, Фрейд приходять до висновків, що згодом вилились в його роботу „Дитячий спогад з „Поезії і правди” [3, 21-26].

Тема дитинства – це важлива складова частина всіх біографій Гете. Кожен з його біографів (М. Вільмонт, К.О. Конрад, Людвіг Е, В. Жирмунський, М. Шагінян) вносять у зображення цього періоду життя особливий відтінок, акцентуючи певний епізод. Автобіографи, як правило, опираються на так звані

переломні події дитинства Гете (реконструкція будинку, відлуння в дитячій душі Лісабонського землетрусу, перше кохання юнака). Фройд, навпаки, на основі буденного епізоду дитинства послідовно вибудовує теорію, яка суттєво доповнює характеристику зрілого Гете. Ніхто з біографів цього письменника не звертає особливої уваги на непримітний спогад, якому відведено перші сторінки автобіографії. Хоча з точки зору психоаналітики, цінним є саме початок автобіографічної розповіді, перші епізоди, до яких через роки звертається пам'ять літньої людини.

Майже всі автобіографії змальовують час дитинства дуже детально. Хоч, як зауважують психологи, в часовому відношенні цей період є найважчим для споминів, оскільки між літнім автобіографом і маленькою дитиною дуже велика часова відстань. Психоаналітики вбачають у дитячих спогадах елемент античної міфології, при якому автобіографічне „я” перетворюється на культурного героя. У більшості випадків спогади про дитинство є спогадами про нього інших людей. Тому спогад виявляється псевдоспогадом, однак суб'єкт автобіографії переконаний в тому, що спогад належить йому. Процес згадування завжди пов'язаний з вибором, який діє на шкоду абсолютній репродуктивності пережитого. Важливим є той момент, що в пам'яті зберігаються не самі факти, а наші уявлення про них.

Основною функцією пам'яті психологи називають відображення людиною раніше сприйнятого шляхом його зберігання і дальшого відтворення. Емоційний стан людини – це один з найголовніших факторів, що впливають на продуктивність і спрямованість пам'яті. Дитячій пам'ять притаманна специфічна безладність: деякі події можуть глибоко западати в пам'ять дитини, зберігатися дуже довго і так само випадково „впливати” в найнеочікуваніший момент.

Дитина починає усвідомлювати своє „я”, приблизно з четвертого року життя. Саме в цей час дуже важливим є розвиток уяви, який в психології характеризується як процес перетворень уявлень, що відображають об'єктивну реальність, і створення на цій основі нових власних уявлень. Одна з функцій цих нових уявлень полягає в тому, що через уявну ситуацію у дитини може здійснюватися зняття напруги, а інколи і символічне вирішення конфлікту, який в дійсності дитина вирішити не може. Період раннього дитинства є завжди дуже емоційний, маленька дитина діє під впливом почуттів, що виникли в ній на даний момент. Саме на рубежі четвертого року життя відбувається перехід від дитячої до дорослої організації пам'яті. Система „я” є центральним новоутворенням четвертого року життя. Домінуючою в цей період є потреба в реалізації та утвердженні власного „я”.

Розглядуваний нами епізод з „Поезії і правди”, на перший погляд, аж ніяк не пов'язаний з сім'єю Гете. Письменник згадує не про батьків, не про бабусю, а детально описує невинну витівку дитини з биттям горшків. Зовнішнього спонукання до таких дій у хлопчика не було. У тексті автобіографії бачимо лише підбадьорювання до продовження витівки з боку

сусідів – братів Оксенштейнів: „Брати Оксенштейни, бачучи, яке задоволення мені це приносить, так, що я аж заплескав у долоні від радості, гукнули: „А ну ще!” [3, 14]¹. Виникає запитання, чи не випадково саме така буденна подія зайняла перші сторінки автобіографії? Гете підкреслює, що ця пригода записана зі слів його рідних, а в дослідженні Фрейда вона розглянута як власний спогад, особливо стійкий до процесу забування.

У своїх дослідженнях Фрейд описує приклади з життя, коли народження в сім'ї молодших дітей старша дитина супроводжувала биттям і викиданням назовні різних предметів (тарілки, щітки, взуття). На його думку, найсуттєвішим моментом у цій дії є саме викидання назовні: „Це „назовні” є суттєвою долею магічної дії і, здається, що воно походить від її прихованої суті” [3, 22]. Тобто дитина цією дією прагне позбутися чогось непотрібного, небажаного. Усвідомлення того, що материнська любов відтепер належить ще комусь і категоричне егоїстичне небажання ділити її з кимось проявляються у вищезгаданих діях дитини.

Звернемося тепер до деяких біографічних фактів. У сім'ї Гете було шестеро дітей, але живими залишилися лише двоє: Йоганн Вольфганг (1749-1832) та Корнелія Фрідеріка Крістіана (1750-1777). Наступні діти прожили дуже мало: Германн Якоб (1752-1759), Катаріна Елізабета (1754-1755), Йоганна Марія (1757-1759), Георг Адольф (1760-1761). Фрейд спеціально аналізує у своїй статті точні дати народжень та смертей братів та сестер Гете. Діти померли в ранньому дитячому віці, лише Германн Якоб прожив шість років і шість тижнів. Оскільки народження саме цієї дитини припадає на ранній дитячий вік Йоганна Вольфганга, спогадами про який починається автобіографія, можна простежити взаємозв'язок між цими начебто і непов'язаними між собою подіями. Народження і смерті дітей не згадані в „Поезії і правді”, хоч такі події не минають у сім'ях тихо та непомітно. Тим більше, що дитина підросла, і у віці, відповідно, п'яти, восьми, одинадцяти років дитяча пам'ять мусіла би фіксувати такі моменти. Тим загадковішим виглядає мовчання Гете про дитячі стосунки з братом Германном, з яким, як стверджує Беттіна Brentano, вони разом бавилися. Відсутність цієї інформації сприймається дещо дивно, але вона підтверджує гіпотезу Фрейда про те, що в молодшому братові маленький Гете бачив суперника чи конкурента.

У „Поезії і правді” спогади про померлих братів і сестер вмістилися в один абзац: „Розповідаючи про біду, яка вразила нашу сім'ю, я принагідно хотів би згадати і свого брата. Він був на три роки молодший за мене, захворів на цю ж хворобу та дуже страждав. Він був слабкої тілобудови, тихий і впертий, і в нас ніколи не було хороших стосунків. Він також не пережив свої дитячі роки. Серед інших братів і сестер, які народилися пізніше і які також прожили дуже мало, я пам'ятаю тільки гарненьку й милу дівчинку, але незабаром не стало і її” [4, 42]. В автобіографії Гете підкреслює, що його в

¹ Тут і надалі переклад з німецької мій, Г.Ш.

дитинстві не обминула жодна дитяча хвороба. У епізоді йдеться про вітряну віспу, яка на той час була великою бідою, оскільки люди виявлялися безсилі перед цим захворюванням. Німецькі лікарі не мали довіри до профілактичних щеплень, які могли б полегшити протікання хвороби. Про це, а також про свої тодішні страждання розповідає Гете на сторінках свого життєпису. Можна припустити, що дитина не була такою слабенькою, але неправильне лікування, яке полягало в закутуванні та примусовому спокійному лежанні, тільки ускладнювало ситуацію.

Хронологія народження дітей дає підстави стверджувати, що згаданою вище гарненькою і приємною дівчинкою була Йоганна-Марія, яка прожила два роки і чотири місяці. У процитованому нами уривку не відчутно жалю до померлих дітей. І взагалі цей спомин виглядає дещо мимолітнім на фоні загальної розповіді про страждання та дитячі хвороби Гете. Спогад про свої дитячі хвороби його бентежить більше, аніж те, що сталося з іншими дітьми. Холодно і лаконічно говорить Гете про ці тяжкі втрати, для яких вибирає лаконічне словосполучення „unangenehme Störungen”. Свої дитячі стосунки з братом Гете передає за допомогою словосполучення „kein richtiges Verhältnis”. Бачимо, що старший брат любив грати роль батька стосовно молодшого, щоб показати над ним свою перевагу. Цей епізод ілюструє явище *еґоцентричної емпатії*, пов’язаної з переживаннями лише за себе.

На основі власних спостережень, а також нотаток доктора Е. Гітшманна, які Фройд наводить у своїй статті „Дитячий спогад з „Поезії і правди”, висловлено припущення, що викидання горшків є магічною дією, через яку Гете здійснює бажання щодо усунення небажаного новоприбульця, тобто новонародженого брата Германна. Логічно, що через маленьку різницю у віці дітей (15 місяців) сестру Корнелію не можна розглядати як об’єкт ревності старшого брата. Народження дітей після Германна виходить за межі раннього дитячого віку Гете. Відповідно вони неактуальні для цього психоаналітичного дослідження. У цій же статті наведена вражаюча думка доктора Е. Гітшмана: „Малий Гете не сумував, споглядаючи смерть свого братика” [4, 25]. Ця думка розвивається на основі спогадів матері, яку вразила холодна поведінка старшого сина, коли помер його молодший брат.

Фройд був дуже обережний у своєму припущенні щодо наївного дитячого вчинку. Обговорення в колі спеціалістів психоаналітиків і зокрема приклади, які надала зі своєї лікарської практики доктор фон Гуг-Гелльмут, дозволили нарешті офіційно підтвердити давно виношувану гіпотезу. У своїй статті Фройд передбачає реакцію читача про те, що биття предметів само по собі вже приносить дитині задоволення і, що така дія може бути спокусою, щоб бути повтореною ще не раз. Фройд підкреслює, що лише дзвін і брязкіт падаючих предметів не може забезпечити надійне місце в людській пам’яті на такий тривалий період. Значить, за цією дією повинно стояти щось більше і серйозніше, аніж проста дитяча витівка. Однак є підстави вважати, що цю подію, так як тлумачить її психоаналітик, можна пояснити кризою трьохрічного

віку, яка є зародженням потреби у визнанні та повазі. Тоді в дитини виникає потреба в самостійності, задоволення якої робить дитину впевненою в собі, формує в неї почуття самоповаги.

На основі вищенаведених фактів Фройд підводить до висновку, який символічно формулює у вигляді егоїстичного та самовпевненого висловлювання від імені самого Гете: „Мені пощастило; доля залишила мене живим, хоч я народився напівмертвим. А мого брата вона забрала, щоб материнську любов з ним мені ділити не довелось” [4, 26]. Як бачимо, стосунки з батьками, особливо з мамою, пережиті в ранньому дитячому віці накладають свій відбиток на долю людини. В більшості випадків підсвідомо, але вони відображені в поведінці дорослого. Мамині улюбленці, як стверджує Фройд, знаходяться в особливо вигідному становищі, оскільки почуття завойовника викликає з часом в дитини переконання у своїй успішності, що є запорукою успіху справжнього. Тобто тут йдеться про установку на досягнення успіху, яку розуміємо як схильність суб'єкта до поведінки, спрямованої на досягнення успіху [2, 213].

М. Вільмонт у своїх розвідках описує атмосферу в домі Гете. Теплих стосунків між батьками не було. Йоганн-Каспар був строгим, педантичним господарем дому. Для своєї молодої дружини він був більше старшим наставником, аніж люблячим чоловіком. „Ближча за віком до своїх дітей, аніж до чоловіка, Катарина-Елізабета була із сином та дочкою у своєрідній дружній змові, пестила їх та заступалася за них” [1, 23]. Ця обставина немало сприяла тому, як йшов по житті Гете, піднявшись до вершин геніальності. Повертаючись до важливості початку автобіографічного твору, Фройд формулює фразу, яка, на його думку, по праву могла би бути першою у „Поезії і правді” Гете: „Моя сила бере своє коріння від стосунків з матір'ю ...” [3, 26].

Для пересічного читача розглянута нами історія не представляє особливої цінності, викликаючи лише посмішку при її читанні. Однак психоаналітичне тлумачення, зокрема інтерпретація Фройда, відкриває широкі можливості для розуміння характеру та особистості Гете. Безперечно, розглянуті нами питання є дискусійні, вони спонукають до наукових роздумів та подальшого дослідження.

Література

1. Вильмонт Н. Н. История его жизни и творчества / Вильмонт Н. Н. – М : Государственное издательство художественной литературы, 1959. – 334 с.
2. Реан А. А. Психология детства/ Реан А. А. – СПб : „Прайм-ЕВРО-ЗНАК”, 2003. – (Серия „Мэтры психологии”) – 368 с.
3. Freud Sigmund. Eine Kindheitserinnerung aus „Dichtung und Wahrheit” / Freud Sigmund. –Gesammelte Werke. – Zwölfter Band. – Fischer Taschenbuch Verlag. – S. 21-26.

4. Goethe Johann Wolfgang. Poetische Werke // Werke in 16 Bänden [2. Auflage]. Anmerkungen und Erläuterungen : Hans-Heinrich Reuter, Annemarie Noelle, Gerhardt Seidel / Goethe Johann Wolfgang. Band 13 : Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1967. – 1050 S.
5. Wagner-Egelhaaf Martina. Autobiographie / Wagner-Egelhaaf Martina. – Stuttgart Weimar : Verlag J. B. Metzler, 2000. – 221 S.

Анотація

Шевців Г.М. Дитячий спогад з „Поезії і правди” Й.-В. Гете в інтерпретації Зигмунда Фрейда.

Статтю присвячено розгляду та психоаналітичному коментуванню дитячого спогаду Й. В. Гете з його автобіографії. Проаналізовано гіпотезу Фрейда про відображення теплих дитячих стосунків з матір'ю у зрілому житті письменника. Виділено поняття егоцентричної емпатії. Підкреслена роль психологічних наук при розгляді та конструюванні автобіографічного наративу.
Ключові слова: автобіограф, автобіографія, дитинство, пам'ять, спогад.

Аннотация

Шевцев Г.М. Детское воспоминание из „Поэзии и правды” Й.-В. Гете в интерпретации Зигмунда Фрейда.

Статью посвящено рассмотрению и психоаналитическому комментированию детского воспоминания Й.-В. Гете из его автобиографии. Проанализировано гипотезу Фрейда об отображении теплых дружеских отношений с матерью в зрелой жизни писателя. Выделено понятие эгоцентрической эмпатии. Подчеркнуто роль психологических наук при конструировании и изучении автобиографического наратива.
Ключевые слова: автобиограф, автобиография, детство, память, воспоминание.

Annotation

The article deals with consideration and commenting Goethe's childhood memory from his autobiography. The psychoanalytic Freud's hypothesis about displaying warm children's relationship with his mother in mature life of the writer. The notion of egocentric empathy is underlined. The Psychological Science role is emphasized in construction and study of autobiographical narrative.

Key words: autobiography, childhood, memory, memoirist.